

Створення та діяльність Секції історії матеріальної культури Всеукраїнської академії наук (1933–1934 рр.)

О. В. Принь

У статті розглянуто створення та діяльність нової інституції в системі Всеукраїнської академії наук – Секції історії матеріальної культури у складі Історичного циклу ВУАН з квітня 1933 до лютого 1934 року. Охарактеризовано основні пам'яткоохоронні заходи, проведені працівниками установи на теренах України.

Ключові слова: археологія, пам'ятка, експедиція, Секція історії матеріальної культури.

Упродовж своєї майже 100-літньої історії Інститут археології НАН України зазнавав різних структурних трансформацій, особливо на початковому етапі, та зміни назв: Комісія по укладанню археологічної мапи України при ВУАН (1919), Археологічний комітет УАН (1921), Всеукраїнський археологічний комітет ВУАН (1924–1933), Секція історії матеріальної культури при Історичному циклі ВУАН (1933–1934), Інститут історії матеріальної культури (1934–1938), Інститут археології УРСР (1938–1991), Інститут археології АН України (1991–1994), Інститут археології НАН України (з 1994).

Питання створення та діяльності однієї з пам'яткоохоронних інституцій при ВУАН – Секції історії матеріальної культури – привертає увагу сучасних дослідників історії археологічної науки та музейної справи в Україні.

З 1929 року в Україні почав розгортатися «маховик» репресій проти української інтелігенції, який зачепив всі установи гуманітарного профілю та призвів до переформатування всієї структури Української академії наук взагалі та втрати переважної частини прогресивної української інтелігенції. Під пресом НКВС опинилися як представники академічної спільноти, так і науковці – археологи, музейники, етнографи, історики зі всієї України. За підрахунка-

ми Н. Д. Полонської-Василенко «...Процес СВУ вирвав з ВУАН двох академіків та 24 співробітників... Після процесу СВУ арешти не припинялися аж до приходу німців 1941 року...» [19, с. 66, 67]. Неповний реєстр репресованих українських науковців тільки ВУАН складав 250 осіб, з них 19 академіків [19, с. 70].

У 1930-х роках археологія як наука вела нерівну й жертовну боротьбу за виживання [18, с. 4]. На Всеросійській археолого-етнографічній нараді 1932 року у Ленінграді було прийнято рішення про скасування археології та етнографії [20, с. 56–57]. Серед представників української делегації археологів також знайшлися прихильники цієї ідеї, зокрема Ф. А. Козубовський [8, с. 110–111; 1, с. 94].

Археолог в еміграції М. О. Міллер, сучасник та учасник досліджуваних подій, у своїй науковій роботі дає таку характеристику подій 1933 року: «...Все работники ВУАКа были ликвидированы или отстранены, поэтому СИМК был полуфиктивным учреждением, существовал только временно, затем и он был ликвидирован...» [9, с. 79]. Зі свого боку український археолог в еміграції П. П. Курінний досить стримано та нейтрально дає коротеньку характеристику СИМКу "... Секція заснована замість цілої низки установ УАН з метою знищити відірваність суспільствознавчих наук і спрямувати їх на дослідження культури людства на марксо-ленінській основі" [7, с. 117].

Секція історії матеріальної культури була створена у квітні 1933 року у складі Історичного циклу ВУАН та проіснувала повних 8 місяців, до створення Інституту історії матеріальної культури ВУАН у м. Києві 13 лютого 1934 року [2, арк. 42]. 1933 рік у ВУАН пройшов під гаслом чистки штату місцевої партійної організації від «клясово ворожих елементів», «дворушників», «українського національного демократизму», «грушев'янців», «єфремівців» [4, арк. 1, 3, 4]. У структурі СИМК було об'єднано цілу низку наукових гуманітарних підрозділів ВУАН: Всеукраїнський археологічний комітет, Етнографічна комісія, Кабінет антропології ім. Ф. Вовка, Культурно-історична комісія, Кафедра передісторії, Музей етнології та Археологічний музей. У звіті Історичної секції ВУАН про роботу у 1933 році наголошується, що до складу СИМК також входив Музей українських діячів науки та мистецтва. Це об'єднання наукових інституцій було санкціоновано та затверджено постановою Президії ВУАН з метою «боротьби з хуторянською розпорошеністю, цехо-

вою відмежованістю та бюрократичною замкненістю цілого ряду споріднених за своїм профілем та задачами установ» [13].

Керівником СІМК призначено Ф. А. Козубовського, вченим секретарем – Ф. М. Мовчанівського, а до оновленого штату установи зарахували співробітників із ліквідованих наукових підрозділів ВУАН: О. П. Новицького; М. О. Макаренка, Ф. Л. Ернста, М. Я. Рудинського, В. П. Петрова, В. І. Маслова, І. В. Моргилевського; до штатних наукових співробітників – К. Є. Коршака, В. Є. Козловську, В. В. Білого, Л. С. Шульгину, Л. П. Шевченко, В. С. Денисенка, Н. Б. Загладу, Є. О. Дзбановського, С. С. Магуру, Н. Й. Байорис; до нештатних наукових співробітників – М. М. Ткаченка, Л. Д. Дмитрова; лаборантами – М. П. Ткача, М. С. Мушкет, О. І. Крашеніннікову та препаратором – Мазура [12].

За принципову структурну основу СІМК було взято розподіл установи на сектори за суспільно-економічними формаціями. Створено п'ять секторів СІМК: докласового суспільства, рабовласницького суспільства, феодального суспільства, капіталізму, соцбудівництва. Були розпочаті підготовчі роботи зі створення Науково-дослідної експериментально-технологічної лабораторії.

Із перших чотирьох академіків, які починали створювати Археологічний комітет УАН, у штатному складі СІМК у 1933 році перебував академік О. П. Новицький, який через постійну хворобу не міг вже проводити практичної науково-організаційної та науково-дослідної роботи й працював дистанційно на дому. Зокрема, він збирав матеріали та вивчав історію Київських кам'яних фортець та храмову архітектуру на Україні [14; 6].

Козубовський Ф. А., окрім основної роботи в СІМК, працював вченим секретарем II Відділу ВУАН. Одним із основних напрямів у його роботі було налагодження та розвиток співпраці діяльності СІМК з Київською обласною інспектурою охорони пам'яток культури, Державною академією історії матеріальної культури (Москва, Ленінград), регіональними українськими музеями тощо.

У лютому 1933 року на обласній краєзнавчій конференції у м. Києві Ф. А. Козубовський зачитав доповідь про роботу та задачі краєзнавчих музеїв, розробив схему експозиції та роботи цих музеїв, налагодив надання фахових консультацій для музейних працівників з регіонів.

Наукові працівники СІМК організували та взяли участь у семи експедиціях.

Мізинська палеолітична експедиція з дослідження стоянки первісної доби під керівництвом М. Я. Рудинського, за участі М. С. Мушкет і М. П. Ткача працювала понад один місяць і здобула виняткові з кількісного та якісного боку наукові матеріали [11].

Південно-київська комплексна експедиція спільно з Київською обласною інспектурою охорони пам'яток культури, під керівництвом Ф. М. Мовчанівського, за участі наукових співробітників К. Ю. Коршака та В. П. Петрова провела комплексну археолого-геологічну розвідку Білоцерківського, Звенигородського, Златопільського, Кам'янського, Корсунського, Петрівського, Смілянського, Черкаського, Чигиринського та інших районів.

Експедиція впродовж 40 днів збрала наукові зразки та матеріали щодо вивчення корисних копалин краю, геологічних даних, флори і фауни. Крім того, експедиція вивчала історію місцевих фабрик і заводів, сільських господарств, комун, колгоспів та радгоспів, збирала матеріали з історії революційного руху та громадянської війни. Численні матеріали експедиції передано на опрацювання до експериментально-технологічної лабораторії СІМК [15, арк. 8 зв.].

Маріупольська археологічна експедиція під керівництвом професора М. О. Макаренка та за участі О. І. Крашеніннікової продовжила досліді могильника на узбережжі Азовського моря на території Маріупольщини.

Райковецька державна археологічна експедиція під керівництвом Т. М. Мовчанівського, за участі професорів В. П. Петрова та С. І. Маслова впродовж місяця дослідила городище у с. Райки. Експедиція продовжувала розкопи дитинця, ровів, валів, а також вперше почала дослідження цвинтаря та присілків біля феодального маєтку.

Роботи експедиції дозволили зібрати велику кількість матеріалу для вивчення матеріальної культури феодального суспільства, історії сільськогосподарської техніки, ремісництва, історії побуту тощо [16; 10; 5].

Археологічна експедиція з дослідження на горі Киселівка (Замкова гора, Флорівська гора) в Києві під керівництвом С. С. Магури продовжувала працю попередніх років і здобула інформативні матеріали до історії Києва ранньофеодальної доби [17, арк. 9].

Одним з головних завдань Поліської комплексної експедиції ВУАН та Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Г. Шевченка під

керівництвом О. П. Оглоблина, було дослідження археологічних об'єктів на Правобережному Поліссі. В експедиції взяв участь науковий співробітник СІМК Л. Д. Дмитров, досліджуючи «Торфовища як історичне джерело».

Перекопська експедиція Одеської обласної інспектури охорони пам'яток культури під керівництвом Г. П. Крисіна, у якій також взяв участь Л. Д. Дмитров ставила за мету проведення досліджень історико-революційних пам'яток Перекопу. Здобуті матеріали були опрацьовані і вийшли друком тільки 1940 року [3].

Низку стаціонарних досліджень у с. Старосілля на Київщині здійснила науковий працівник Н. Б. Загида.

Таким чином, можна констатувати, що діяльність новоствореної установи ВУАН – Секції історії матеріальної культури з 1933 до початку 1934 року – носила тимчасовий характер, а співробітники установи фактично продовжували свої наукові дослідження, розпочаті в попередніх установах ВУАКу, Етнографічній комісії та ін. У подальшому на долю майже всіх працівників СІМК випало багато гонінь та утисків від влади. Серед заарештованих археологів зустрічаємо прізвища таких науковців: С. С. Гамченко, В. А. Грінченко, Н. Б. Загида, Ф. Т. Камінський, П. А. Козар, Ф. А. Козубовський, К. Ю. Коршак, П. П. Курінний, С. С. Магура, М. О. Макаренко, Т. М. Мовчанівський, М. С. Мушкет, М. Я. Рудинський, Т. Т. Тесля та ін.

1. *Андреев В. М.* Віктор Петров. Нариси інтелектуальної біографії вченого / В. М. Андреев. – Дніпропетровськ: Герда, 2012. – 476 с.
2. Архів Президії НАН України, ф. 251, оп. 1, спр. 56, арк. 42–45.
3. *Дмитров Л. Д.* Перекоп: ров и вал / Л. Д. Дмитров. – Київ: Вид-во АН СССР, 1940. – 106 с.
4. ІР НБУВ, ф. 10, спр. 1860, арк. 1–9.
5. ІР НБУВ, ф. 243, спр. 373–376, ІР НБУВ, ф. 243, спр. 377.
6. ІР НБУВ, ф. 279, спр. 1352–1408.
7. *Курінний П.* Історія археологічного знання про Україну / П. Курінний. Мюнхен. – 1970. – 138 с.
8. *Курінний П. П.* Історія археологічного знання про Україну / П. П. Курінний. – Полтава, 1994. – 140 с.

9. *Миллер М. А.* Археология в СССР / М. А. Миллер / Институт по изучению истории и культуры СССР. Серия: Исследования и материалы. – Мюнхен, 1954. – 160 с.
10. *Мовчанівський Т.* Райковецьке городище XI-XIII ст. (попереднє повідомлення про дослідження городища за 1929–1934 рр) / Т. Мовчанівський // Наукові записки Інституту історії матеріальної культури. – 1935. – Кн. 5–6. – С. 125–176.
11. НА ІА НАН України, ф. 30, спр. 10, арк. 1–145.
12. НА ІА НАН України, фонд ВУАК (СІМК), спр. 493а, арк. 6 зв.
13. НА ІА НАН України, фонд ВУАК (СІМК), спр. 493а, арк. 6.
14. НА ІА НАН України, фонд ВУАК (СІМК), спр. 493а, арк. 7–7 зв.
15. НА ІА НАН України, фонд ВУАК (СІМК), спр. 493а, арк. 8 зв.
16. НА ІА НАН України, фонд ВУАК (СІМК), спр. 493а, арк. 8. зв.–9.
17. НА ІА НАН України, фонд ВУАК (СІМК), спр. 493а.
18. *Отрощенко В.* Проблема формування наукових шкіл на прикладі відділу археології неоліту та бронзового віку ІА АН УРСР / НАНУ / В. Отрощенко // Наукові студії: Збірник наукових праць. – Львів-Винники: Вид-во «Апріорі», 2013. – Вип. 6. – С. 3–12.
19. *Полонська-Василенко Н. Д.* Українська Академія наук: Нарис історії / Наталія Дмитрівна Полонська-Василенко. – Київ : Наукова думка, 1993. – 415 с.
20. *Формозов А. А.* Русские археологи в период тоталитаризма. Историографические очерки / А. А. Формозов. – Москва: «Знак», 2006. – С. 56–57.

Ілюстрації

Фото № 1. Райковецька державна археологічна експедиція 1933.
Учасники експедиції [ІР НБУВ, ф. 243, спр. 659, арк. 1].

Фото № 2. Райковецька державна археологічна експедиція 1933. Керівник експедиції Мовчанівський Теодосій Миколайович [ІР НБУВ, ф. 243, спр. 373–376, арк. 7].

Фото № 3. Райковецька державна археологічна експедиція 1933.
На фото Куткін Борис Володимирович проводить фотофіксацію археологічних досліджень [ІР НБУВ, ф. 243, спр. 373–376, арк. 37].

Фото № 4. Райковецька державна археологічна експедиція 1933.
На фото Маслов Василь Іванович за роботою [ІР НБУВ, ф. 243, спр. 659, арк. 3].

Pryn O. Creation and activity of the Section of the History of Material Culture of the Ukrainian Academy of Sciences. The article dedicates to the creation and operation of a new institution in the system of the Ukrainian Academy of Sciences – the Section of History of Material Culture as part of the Historical Cycle of the Academy. The main actions for cultural heritage protection which were carried out the institution staff on the territory of Ukraine are characterized.

Keywords: archaeology, monument, expedition, Section of the History of Material Culture.

Прын А. В. Создание и деятельность Секции истории материальной культуры Всеукраинской академии наук (1933-1934 гг. В статье рассмотрено создание и деятельность нового учреждения в системе Всеукраинской академии наук – Секции истории материальной культуры в составе Исторического цикла ВУАН с апреля 1933 по февраль 1934 года. Охарактеризованы основные мероприятия по охране памятников культурного наследия, проводимые работниками учреждения на территории Украины.

Ключевые слова: археология, достопримечательность, экспедиция, Секция истории материальной культуры.